

Vaida Kamuntavičienė. *Katalikų bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. antrojoje pusėje.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008. 178 p.

Lietuvių istoriografijoje Bažnyčios ir valstybės santykiai nėra populiarūs tyrimų sritis. Vien todėl Autorės apsisprendimas imtis šios temos yra sveikintinas. Antraštiniame puslapyje nurodyta knyga esant mokslinę monografiją, recenzuotą dviejų mokslo laipsnius turinčių recenzentų. Įvade nuosekliai išdėstyti tyrimo tikslai ir uždaviniai, argumentuotai aptariamos analizei pasirinkto laikotarpio chronologinės ribos, pateikta temos istoriografija, aptarta analizei naudotų šaltinių bazė. Autorė naudojo tiek Bažnyčios, tiek pasaulietinių to meto institucijų veiklos kontekste susiformavusį dokumentų masę. Darbe panaudoti Lietuvos ir Lenkijos archyvuose esantys bei publikuoti dokumentai. Gausios nuorodos tekste bei netrumpas publikuotų šaltinių ir literatūros sąrašas perša prielaidą apie gerą Autorės dalykinį pasirengimą. Neaišku tik kodėl Autorė į šį sąrašą įtraukė ne visą savo naudotą literatūrą ir šaltinius (pvz., išnašoje Nr. 1 nurodytų autorių darbų (p. 7) ar *Lietuvos Metrikos* knygų, kuriomis remiantis sudaryta viena iš *Priedų* skirsnyje skelbiamų lentelių (p. 131–150)). Kelti ambicingi, tyrimo įvairiapusiškumą akcentuojantys tikslai. Autorė nurodo siekusi „iširti, kaip Katalikų bažnyčios hierarchai atliko pareigas valstybinėse ir luominėse institucijose, rūpinosi valstybės gynyba ir kaip valstybės institucijos – valdovas, seimas, senatoriai – ir piliečiai rūpinosi Katalikų bažnyčios reikalais“ (p. 8). Tyrimo duomenys, išdėstyti trijuose pagrindiniuose skyriuose, apibendrinti išvadose ir *Priedų* lentelėse, rodytų, kad pagrindinę dėmesį Autorė sutelkė pirmajai formuluotų siekių daliai, t. y. Bažnyčios vaidmeniui atskleisti to meto valstybinėse institucijose.

Pirmasis skyrius „Katalikų Bažnyčios organizacija ir jos sąsajos su valstybe“ skirtas ne tik administracinei to meto Bažnyčios struktūrai, bet ir personalijų analizei. Nagrinėjama tema nebūtina aptarti nei vyskupijų genezės, nei pavaldumo metropolijai klausimą, tačiau Autorė linkusi problemą vertinti plačiame kontekste, todėl pateikia duomenis apie vyskupijų įsteigimą ir pavaldumą iki analizei pasirinktos XVII a. antrosios pusės. Pasirinktas kiek neįprastas kelias: teigiama, kad knygoje bus nagrinėjami Vilniaus, Žemaičių ir Smolensko vyskupijų dvasininkai (Autorė vartoja sąvoką „bažnytiniai pareigūnai“ – p. 25), tačiau išsamiau aptariamos Lucko ir Livonijos vyskupijos nuo pat jų įsteigimo (p. 22–25). Tuo tarpu dėl perdėm glaustai pateiktų duomenų informacija apie kitas vyskupijas neretai netiksli. Antai rašant apie Smolensko vyskupiją neaišku, kas turėta omenyje teigiant, kad jos vyskupai glaudėsi Vilniuje (ligšiolinėje istoriografijoje tvirtinama, kad po 1667 m. rezidavo Varšuvoje). Autorės pateiktas faktas apie 1654 m. Vilniaus vyskupo vizituotas šios Smolensko vyskupijos parapijas (p. 22) greičiausiai yra ginčų dėl ribų tarp šių vyskupijų padarinys¹. Autorė neabejotinai teisi, tvirtindama, kad Smolensko vyskupija buvo reikalinga vykdyti valstybinei politikai Rusijos atžvilgiu (p. 22), tačiau lieka apgailestauti, kad neišplėtojo Rabikausko įžvalgos apie Vilniaus kapitulos atstovavimą valstybės Respublikos senate per Smolensko vyskupą², nes tai tiesiogiai siejasi su užsibrėžtu tyrimo aspektu.

¹ Rabikauskas, P. Lietuvos vyskupijos. *Krikščioniškoji Lietuva*. Sud. Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai, 2002. 96.

² Ten pat: 97.

Apibrėždama tyrimo objektą įvade Autorė atsiribojo nuo pastoracinės veiklos analizės (p. 9), tačiau viename iš pirmojo skyriaus poskyrių dėmesį sutelkia ties vyskupijos hierarchų bažnytine veikla. Pasak tyrėjos, dažna vyskupų kaita, jų rezidavimas vyskupijoje, ingresas, kaip ir kandidato į vyskupus parinkimas, kėlė nemaža rūpesčių (p. 37–42). Vertingas yra Autorės pateiktas nagrinėjamu laikotarpiu vykusių kovų dėl Vilniaus vyskupo sosto epizodas (p. 39–40). Belpieka apgailestauti, kad rašant apie Smolensko ir Žemaičių vyskupijos vyskupus apsiribota enciklopedinio pobūdžio žiniomis (p. 38). Teiginys, kad skiriant vyskupą didžiausią reikšmę turėjo valdovo ir giminių interesai, nebuvo lemiamas nei popiežiaus, nei kapitulos žodis (p. 40), nuosekliai seka iš Autorės atliktos analizės ir nėra pagrindo jį kvestionuoti, tačiau šioje vietoje norėtusi, kad būtų išsamiau aptartas vyskupų skyrimas. Iki šiol istoriografijoje diskutuojama dėl Lietuvos ir Lenkijos valstybės valdovų *ius patronatus* teisės genezės³. Teiginį, jog „Katalikų bažnyčia Lietuvoje įsikūrė globojama valdovo, todėl jis pirmiausia įgijo teisę į funduotas vyskupijas ar paprastas parapijas siūlyti (*praesentare*) bažnytinius pareigūnus. Šis reiškinys vadinamas patronato teise (*ius patronatus*)“ (p. 25), reiktų svariau argumentuoti, nes jis iš esmės keičia istoriografijoje vyraujančią nuostatą tiek dėl *ius patronatus* teisės atsiradimo Lietuvos ir Lenkijos valstybėje, tiek dėl pačių sąvokų prasmės. Priešingu atveju peršasi prielaida, kad Autorės teiginys labai supaprastintas ir neatskleidžia realios padėties. Akivaizdu, jog to meto Lietuvos ir Lenkijos valstybės valdovas disponavo vyskupų nominacijos ir nominuotų vyskupų siūlymo kanoniniam patvirtinimui teise (*praesentare*). Kanoninis nominuoto vyskupo įteisinimas buvo Apaštalų sosto prerogatyva, kuri, kaip matyti iš Autorės analizuojamų duomenų, nebuvo ignoruojama. Autorės pateiktas faktas apie Vilniaus vyskupu nominuoto Mikalojaus Stepono Paco kanoninio įteisinimo peripetijas kelia klausimą, kiek ilgai truko kitų to laikotarpio Lietuvos vyskupų kanoninis įteisinimas. Ar Paco atvejis buvo vienintelis?

Antrajame knygos skyriuje „Katalikų Bažnyčios ir jos hierarchų pareigos valstybei“ (p. 43–73) Autorė apžvelgė mokesčius valstybei, vyskupijų kapitulų vaidmenį sprendžiant visuomenines bei politines problemas, vyskupų dalyvavimą valstybės valdyme. Nagrinėdama Bažnyčios mokėtus mokesčius, Autorė lieka ištikima savo pamėgtam glaustam dėstymo stiliui (p. 43–45), tad šiam klausimui skirtame poskyryje remiantis istoriografija anonuojamos mokėtų mokesčių rūšys išsamiau jų nenagrinėjant. Galima tik spėlioti, kad tokį Autorės apsisprendimą galėjo lemti duomenų stoka. Antai konstatuojama, jog LDK Katalikų bažnyčia šalia pareigos kasmet siūsti tam tikrą sumą pinigų Apaštalų sostui, vadinamąsias *anatas*, turėjo 1607 m. Seime įteisintą prievolę tokią pat sumą sumokėti į valstybės išdą (p. 45). Lieka neaišku, kaip realiai šią pareigą atliko XVII a. antrosios pusės Lietuvos vyskupai. Kokios šios rūšies mokesčių sumos įplaukdavo į to meto valstybės išdą? Atkreiptinas dėmesys į šiame skyriuje pateiktus duomenis apie vyskupų dalyvavimą seimų, seimelių, senato veikloje. Ypač nuosekliai pateikta medžiaga apie Žemaičių vyskupijos dvasininkų dalyvavimą Žemaitijos seimeliuose 3 lentelėje (p. 68–69). Dėmesio verta dvasininkų įtakos seimelio darbui kruopšti Autorės analizė (p. 67–71). Vertinga yra šio skyriaus 2-oje lentelėje susisteminti duomenys apie vyskupų rezidavimą prie valdovo (p. 63). Autorė nurodo į ją įtraukusi ne tik Vilniaus, Žemaičių, Smolensko, bet ir Livonijos bei Lucko vyskupus (p. 64). Kyla klausimas, ar reikėjo tuomet deklaruoti, kad Lucko ir Livonijos vyskupijos bus už šio tyrimo ribų (p. 25)? Nors lentelės pavadinime sąvoka „vyskupai“ iškelta į pirmą vietą, tačiau lentelėje asmuo nukeltas į paskutinę skiltį. Ar tai reikėtų, kad Autorė prioritetą atiduoda daliai, bet ne asmeniui? Juolab kad analogiškas principas išlaikytas ir priedų lentelėse – vienoje

³ Szady, B. *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*. Lublin, 2003. 35–40.

jų data, kitoje pareigos, o ne asmuo keliamas į pirmą skiltį, nors pavadinimai leistų tikėtis kitokio eiliškumo (priedai Nr. 1, Nr. 2, p. 131–157). Kita vertus, neįprastas lentelių skilčių eiliškumas iš karto atkreipia dėmesį, tad, ko gero, gali būti vertinamas kaip sumanus, nors mokslinėje literatūroje kol kas neįprastas vadybinis triukas, kuriuo siekta pritraukti potencialų knygos skaitytoją.

Trečiasis knygos skyrius „Katalikų Bažnyčios veikla stiprinant Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės saugumą“ skirtas Romos Katalikų Bažnyčios Lietuvoje laikysenai valstybės vykdytos to meto užsienio politikos krypčių atžvilgiu (p. 74–112). Akivaizdu, kad valstybės saugumo užtikrinimui buvo svarbu stipri valstybė, ir čia belieka Autoriui tik pritarti (p. 86). Tačiau šiame skyriuje pateiktas dvasininkų dalyvavimas *vivente rege* reformos projekte, kuriuo siekta reformuoti valstybės valdymą (p. 86–94), pagal tematiką labiau tiktų antrajam šios knygos skyriui, kurio vienas iš poskyrių kaip tik ir apima vyskupų dalyvavimo seimuose problematiką. Tas pat pasakytina ir apie poskyrį, skirtą vyskupų dalyvavimui 1669 ir 1674 m. rinkimuose (p. 95–98). Autorė kruopščiai ir nuosekliai aptaria Lietuvos vyskupų poziciją svarstant *vivente rege* projektą, atskleidžia Smolensko, vėliau Vilniaus vyskupo Jurgio Bialozoro pastangas stiprinti valstybę reformomis (p. 87–94). Dėmesio verta įžvalga apie vyskupų autoritetą ir jų kaip tarpininkų vaidmenį valstybei svarbiais momentais (p. 98) suponuoja prielaidą apie tyrimų šiuo aspektu perspektyvą ne tik Bažnyčios istorijos, bet visuomenės mentaliteto raidos kontekste. Pratešdama mintis apie vyskupo autoritetą visuomenėje šios skyriaus poskyryje (kuris, beje, pagal nagrinėjamą temą geriau tiktų antrajam šios knygos skyriui) „Vilniaus vyskupo K. K. Bžostovskio konfliktas su LDK etmonu K. J. Sapiega“ (p. 104–110), Autorė randa naujų istoriografijoje palyginti neblogai išanalizuoto klausimo aspektų. Istoriografiniu požiūriu yra vertinga čia pateikta problemos istoriografinio vertinimo apžvalga (p. 106–107). Dėmesio vertas Autorės siekis atskleisti to meto LDK visuomenės poziciją dėl vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio laikysenos (p. 106). Tam Autorė pasitelkė, kaip nurodo, veikiausiai Sapiegų redaguotą laišką Vilniaus vyskupui, kuriame išdėstyti apibendrinti kaltinimai, pažymėdama šio teksto populiarumą (p. 107). Imponuoja kruopšti laiško teiginių analizė (p. 108–109). Tačiau faktas, kad laiškas rašytas ar redaguotas Sapiegų aplinkos žmonių, t. y. atstovauja vienos iš konflikte dalyvavusiųjų pusių pozicijai, neleidžia pritarti Autoriui, kad tai tinkamas šaltinis nustatyti, kaip LDK visuomenė vertino vyskupo elgesį. Ar šaltiniuose yra išlikusių duomenų apie šio teksto populiarumą? Jis plito nuorašais ar buvo spausdintas? Jeigu šie (ar analogiški) klausimai nekeliami, tuomet analizuotas laiškas geriausiai atveju liudija tiksliai Sapiegų giminės mėginimus formuoti visuomenės nuomonę sau palankia linkme.

Tyrimo išvados, pateiktos to paties pavadinimo skirsnyje, nuosekliai išsirutulioja iš analizuotų klausimų ir apima praktiškai visus daugiau ar mažiau knygoje atskleistas temas (p. 113–116). Reikšminga, kad, be šio apibendrinimo, išvadose užsiminta apie tolesnių tyrimų perspektyvą. Antai teigiama, kad nuo „Vakarų Europos valstybių Bažnyčių Lenkijos-Lietuvos Katalikų bažnyčia skyrėsi tuo, jog esant reikalui, be valstybės nurodymų užimdavo poziciją, palankesnę valstybei, o ne Bažnyčiai“ (p. 116). Autorė nesiekė nustatyti, kiek to meto Romos Katalikų Bažnyčios Lietuvoje hierarchų pozicija buvo tapati to meto Lenkijos vyskupų laikysenai valstybės atžvilgiu pasirinktuju laikotarpiu. Temos istoriografija perša prielaidą, kad tyrimas šia linkme galėtų būti perspektyvus. Aptariama knyga yra vertinga ne tik dėl gausios informacinės medžiagos, kuri neretai pirmąkart įtraukiama į mokslinę apyvartą, bet ir dėl atsiskleidžiančių naujų tyrimo perspektyvų. Autorės pasirinktas glaustas dėstymo stilius priartina šią knygą prie enciklopedinio pobūdžio leidinių. Kruopščiai

iš *Lietuvos Metrikos* bei *Volumina legum* tomų išrinkti ir lentelėse susisteminti duomenys ne tik vaizdžiai iliustruoja Bažnyčios vaidmenį ir dalyvavimo politiniame to meto Lietuvos gyvenime mastą, bet ir yra puiki duomenų bazė tolesniems tyrimams. Tad juo labiau apmaudu, kad duomenys lentelėse išdėstyti gana atsainiai. Ir ne tik dėl jau minėtos neįprastos lentelių skilčių tvarkos. Ar tik nebus per neapsižiūrėjimą spaudai pateiktas juodraštinis lentelių variantas?

Knyga aprūpinta asmenvardžių rodykle ir santrauka anglų kalba. Kadangi knygoje analizuojamas vyskupijų išsidėstymas, o tekste gausu vietovardžių, pastarųjų rodyklė būtų buvusi labai pravarti. Gal ji būtų padėjusi išvengti ir vietovardžių rašybos netikslumų – neaišku dėl kokių priežasčių nepaisoma lietuvių kalbininkų nustatytų ir žodynuose įteisintų vietovardžių formų⁴ (pvz., vietoj Balstogė, Žaludkas, rašoma Bialystokas, Žoludekas ir kt.). Atkreiptinas dėmesys į nepretenzingą knygos apipavidalinimą ir maketą (dail. Rasa Švobaitė), iškalbingą pirmąjį knygos viršelį – vyskupo Bžostovskio XVII a. knygoje publikuoto atvaizdo reprodukciją su įrašu: „Religio pro Deo, Sapientia pro Patria“, kuris tapo tyrimo leitmotyvu. Šia knyga lietuvių istoriografijoje atverstas naujas Lietuvos Bažnyčios istorijos tyrimų puslapis.

Aldona PRAŠMANTAITĖ

⁴ *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai. Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002; *Pasaulio vietovardžiai. Europa*. 2-as leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.